

Z DZIEJÓW ORGANIZACJI I STRUKTURY **KOŚCIOŁA** GRECKOKATOLICKIEGO W POLSCE po 1945 r.

Rozглянуто становище греко-католицької церкви у Польщі від закінчення Другої світової війни до сьогодні; визначені основні періоди та характерні особливості її розвитку; проаналізовано вплив політичних та ідеологічних чинників на становище уніатів у Польській державі; акцентована увага на ролі визначних діячів української греко-католицької церкви.

Ключові слова: уніатська церква, українські греко-католики, Українська католицька церква, історія Польської держави.

Рассмотрено положение греко-католической церкви в Польше от окончания Второй мировой войны до сегодня; определены основные периоды и характерные особенности ее развития; проанализировано влияние политических и идеологических факторов на положение униатов в Польском государстве; акцентировано внимание на роли выдающихся деятелей украинской греко-католической церкви.

Ключевые слова: униатская церковь, украинские греко-католики, Украинская католическая церковь, история Польского государства.

The Ukrainian Catholic Church did not exist, as such, until the Union of Brest in the late 16th century, but its roots go back to the very beginning of Christianity in Mediaeval Slavic State. The area of modern-day Ukraine was primarily influenced by Byzantine missionaries. Polish national culture developer in the history of Polish country in the context of its territory pluralism. The most numerous group living in the country was orthodox believers and from 1596 Greek Catholics. In Poland, in history and nowadays live Catholics of Latin, Greek and Armenian Cremony. Though, Byzantium communities: orthodox and Greek Catholic, especially in 20th century were dominated by the elements of Ukrainian national awareness. The aftermath of World War II placed almost all native Ukrainian Catholics under the rule of the Soviet Union and Soviet Bloc which, using the positions of only a few ex-UGCC leading clergymen, tried to gain control over the Church. Historian S. Stepien, relying on data from 1946 says that the 640 parishes Eparchy of Przemysl on the Polish side was 223 and 129 parishes in the AAL. Overall on Polish territory there were about 350 Greek-Catholic parish. In the new borders of the Polish state was about 700 thousand. Ukrainians, including 60 % were Greek Catholic. Ukrainians were the largest minority in Poland. 9 Sep 1944 in Lublin, the Polish Committee of National Liberation has signed with the governments of USSR and the Byelorussian Soviet Socialist Republic of the population exchange agreement. This was the beginning of the operations aimed not only to transform the Polish State, but also the beginning of the liquidation of the Uniate Church. Resettlement according to the findings contained was to be voluntary, but soon abandoned since. In order to get rid of Ukrainians from Polish authorities have used the army. In the years 1944-1946 with the Polish were deported to Soviet Ukraine and Ukrainians 488,057 including about 300 Greek-Catholic priests. It is estimated that at the beginning of 1947 in Poland, there were about 200 thousand. Ukrainian Greek-Catholic priests and 125. After the arrest bishops Kocylowski and Łakota began Episcopal vacancy. Pope John Paul II during his visit to Ukraine in 2001 Ukraine in 2001 announced the two bishops blessed. From 1989 began normal time in Poland for Ukrainian Greek-Catholic. Now church have full structures.

Key words: Uniate Church, Ukrainian Greek-Catholic, Ukrainian Catholic Church, the history of Polish State.

Kościół Katolicki to 22 wspólnoty kościelne uznające zwierzchnictwo Papieża. Kościół katolicki ma 6 zasadniczych tradycji obrządkowych czyli sposobów wyrażania wiary. 21 spośród nich to katolickie Kościoły wschodnie wywodzące się z pięciu głównych tradycji wschodnich: aleksandryjskiej, antiocheńskiej, bizantyjskiej, chaldejskiej i ormiańskiej oraz łacińskiej, zwanej również rzymskokatolicką. Ukraiński Kościół Greckokatolicki (dalej UKG) jest największym katolickim

Kościółem wschodnim własnego prawa (Ecclesia sui iuris). UKG należy do grupy Kościołów bizantyjskiej tradycji liturgicznej (obrzadek bizantyjski), które przebywają w pełnej jedności z Biskupem Rzymu. Pojęcie «obrzadek» posiada znaczenie liturgiczne, teologiczne oraz wskazuje na dziedzictwo liturgiczne, teologiczne, dyscyplinarne oraz duchowe. Obzadek ukształtował się w specyficznych warunkach kulturowych i historycznych [1, s. 1150].

Prezyzyjnie mówi o tym również Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich – w tytule II «Kościoły sui iuris i obrządku»: 27 Kanon *Wspólnota chrześcijan powiązana hierarchią według prawa, którą jako sui iuris wyraźnie lub milcząco uznała najwyższa władza Kościoła, w tym Kodeksie jest nazywana Kościołem sui iuris*. Kanon 28 § 1. *Obrządek jest dziedzictwem liturgicznym, teologicznym, duchowym i dyscyplinarnym wyodrębnionym przez kulturę i okoliczności historyczne narodów, wyrażającym sposób przeżywania wiary, właściwy dla każdego Kościoła sui iuris*. § 2. *Obrządkami, o których jest mowa w Kodeksie, o ile nie stwierdzi się czego innego, są te, które pochodzą z tradycji aleksandryjskiej, antiocheńskiej, armeńskiej, chaldejskiej i konstantynopolitańskiej*.

W I Rzeczypospolitej członków Kościoła greckokatolickiego nazywano unitami od czasów unii brzeskiej. Inne stosowane w świecie nazwy: Kościół Unicki, Kościół Grekokatolicki, Ukraiński Kościół Katolicki, Ukraiński Kościół Katolicki obrządku bizantyjskiego, Kościół Katolicki obrządku bizantyjsko-ukraińskiego, Kijowski Kościół Katolicki.

Nazwę Kościół Grekokatolicki wprowadziła cesarzowa Maria Teresa w 1774 roku w miejsce poprzedniej nazwy grekounici dla odróżnienia wiernych tej wspólnoty kościelnej od wiernych Kościoła Rzymskokatolickiego oraz Ormiańskiego Kościoła Katolickiego. Nazwę tę wprowadzono wówczas również na Węgrzech, w Siedmiogrodzie i w Chorwacji [2, s. 141–142].

W oficjalnych kościelnych dokumentach Stolicy Apostolskiej używana jest nazwa Ecclesia Ruthena unita. Natomiast od 1960 roku w dokumentach figuruje również nazwa Ukraiński Kościół Katolicki, która jest stosowana w odniesieniu do diaspyry ukraińskich katolików oraz Kościoła katakumbowego na Ukrainie w czasach radzieckich. W papieskim roczniku statystycznym Annuario Pontificio podaje się określenie Ukraiński Kościół Katolicki obrządku bizantyjskiego.

Na Synodzie Biskupów Grekokatolickich, który odbył się we wrześniu 1999 r. rozważano wprowadzenie terminu Kijowski Kościół Katolicki. Nazwa ta miałaby zaznaczyć niezależność i dziedzictwo historyczne ukraińskich grekokatolików.

Dnia 9 IX 1944 r. w Lublinie Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego podpisał z rządami USRR i BSRR porozumienie o ewakuacji ludności polskiej z terenu Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej do Polski i ludności ukraińskiej z Polski do USRS. Do Związku Radzieckiego wywieziono około 480 tysięcy Ukraińców lub Rusinów, wśród tych osób było ok. 700 księży grekokatolickich [3, s. 21; 4, s. 88]. Był to początek akcji zmierzającej nie tylko do przekształcenia Polski w państwo jednowyznaniowe, ale również początek likwidacji Kościoła grekokatolickiego. Przesiedlenie według zawartych ustaleń miało być dobrowolne, ale szybko od tego odstąpiono. Z końcem lata 1945 roku zaczęto stosować przymus przy wysiedleniach. UPA sprzeciwiała się akcji wysiedleń i stąd mimo aktów represji ze strony władz państwowych uważa się, iż w końcu roku 1946 w dalszym ciągu mieszkało w Polsce ok. 200 tysięcy ludności ukraińskiej [5, s. 26–29]. Oficjalnie akcję wysiedleńczą zakończono

7 maja 1947 roku. Ze względu na to, że akcja deportowania ludności ukraińskiej z Polski do USRR nie zakończyła się pełnym «sukcesem», powstała koncepcja, aby przesiedlić pozostałą część ludność na zachodnie i północne ziemie Polski. W celu przeprowadzenia tej akcji utworzono specjalną jednostkę pod nazwą Grupa Operacyjna «Wisła». Szacuje się, że siły GO «Wisła» liczyły co najmniej 20 tys. żołnierzy Wojska Polskiego, funkcjonariuszy MO, UBP i WOP. Jednostki wojskowe miały za zadanie rozbić oddziały UPA, patrolowanie inteligencji ukraińskiej oraz duchowieństwa grekokatolickiego, a następnie ich przesiedlenie. Natomiast od 28 kwietnia 1947 r. dążąc do pozbycia się Ukraińców z Polski władze użyły wojska i rozpoczęły akcję «Wisła». Miała ona na celu: doprowadzić do likwidacji oddziałów UPA w wyniku pozbawienia ich zaplecza zaopatrzeniowego oraz ostatecznie rozwiązać kwestię ukraińską w Polsce przez asymilację pozostałej ludności tej narodowości na nowych miejscach osiedlenia. Sześć dywizji Wojska Polskiego, oddziały Wojsk Pogranicza NKWD oraz czechosłowacka straż graniczna okrążyły teren zamieszkania ludności ukraińskiej i przez trzy miesiące wysiedlali ich do województw zachodnich i północnych Polski [3, s. 29–37]. Ludność kierowano na stacje kolejowe, gdzie formowano transporty kolejowe. Mieszkańców jednej wioski oddzielano od siebie i kierowano na tzw. Ziemie Odzyskane. W jednej wiosce osiedlano co najwyżej po dwie rodziny ukraińskie. Ludność miała być tak rozmieszczona, aby jej liczba w danej miejscowości nie przekraczała 10 % ogółu społeczeństwa. Zabroniono wydawania zezwoleń na powrót do miejscowości, z których Ukraińców wysiedlono. Transporty z ludnością kierowano do województw: olsztyńskiego – 60 tys., koszalińskiego – 35 tys., szczecińskiego – 15 tys., wrocławskiego – 13 tys., zielonogórskiego – 9 tys., gdańskiego – 5 tys., białostockiego – 5 tys., poznańskiego – 3 tys., opolskiego – 2 tys. Osoby przesiedlone rozmieszczano poza 50 km pasem od granicy lądowej i 30 km pasem od granicy morskiej, a także w odległości nie mniejszej jak 30 km od miast wojewódzkich i 10 km od granicy zachodniej. W czasie akcji «W» przesiedlono ogółem 62 duchownych w tym 31 z eparchii przemyskiej, 20 z AŁ oraz 11 z innych eparchii.

W ramach stosowanych, niejednokrotnie z dużą brutalnością, metod od 28 kwietnia do 28 lipca 1947 roku wysiedlono 140 575 Ukraińców i członków rodzin mieszanych, w tej liczbie ponad 100 tys. grekokatolików. Dalszych siedmiu duchownych grekokatolickich aresztowano i wywieziono do ZSRR (m. in. księży grekokatolickich z Przemyśla: ihumena o. Bazyliańców na Zasanu o. Romana Justyna, ks. Stefana Jaworskiego, ks. Juliana Miahkiego i ks. Wołodymyra Prokopowa), a 22 – do tzw. Centralnego Obozu Pracy w Jaworznie. Tym samym represjom co kler diecezjalny poddane były zakony grekokatolickie.

Zgodnie z zachowanymi księgami Centralnego Obozu Pracy w Jaworznie od lipca do września 1947 r. przywieziono tam 15 księży grekokatolickich. Pierwszy transport osób cywilnych dotarł do Jaworzna z Oświęcimia dnia 9 maja 1947 r., a ostatni 14 stycznia 1948 r. W Krakowie Urząd Bezpieczeństwa aresztował

kilkadziesiąt osób pod zarzutem działania w głównym ośrodku dyspozycyjnym. Ośrodek ten miał się mieścić przy ul. Wiślniej w kościele greckokatolickim św. Norberta i w prywatnym mieszkaniu przy ul. Ujejskiej. Większość wtedy aresztowanych osób skierowano do Jaworzna, a proboszcza parafii wraz z księżmi greckokatolickimi z Przemyśla wywieziono na Syberię. W Jaworznie więziono 3 761 osób pochodzenia ukraińskiego i łemkowskiego wśród nich 803 kobiety i kilkanaścioro dzieci. Likwidacja obozu i transporty ludności ukraińskiej rozpoczęły się od 30 grudnia 1947 roku. Jednak inteligencję i księży greckokatolickich zwalniano jako ostatnich dopiero 08 stycznia 1948 r. Księża M. Haszczaka, K. Dacko, M. Zająca, S. Krupę i P. Maziara przewieziono wówczas do krakowskiego więzienia na Montelupich, gdzie przetrzymywano ich przez dwa tygodnie. Potem skierowano ich do więzienia w Grudziądzu, a następnie uwolniono. Osoby więziono bez jakiegokolwiek wyroku sądowego, czy orzeczenia prokuratora. W wyniku niedożywienia i chorób zmarło co najmniej 161 osób pośród nich zmarł również ks. Julian Krynyckij [5, s. 34; 6, s. 16–18; 7, s. 32].

Wydaje się, iż granica państwowa między Polską i ZSRR nie miała znaczenia w stosowaniu przemocy i podobnych metod w celu ostatecznej likwidacji Kościoła greckokatolickiego. Władze polskie zwalczając Kościół greckokatolicki w dużym stopniu wzorowały się na postępowaniu władz sowieckich, dlatego po wydarzeniach z 1946 r. na Ukrainie w Polsce przystąpiono do bardziej zdecydowanej akcji przeciwko duchowieństwu greckokatolickiemu.

Grekokatolicy broniąc się przed przesiedleniami do Związku Radzieckiego zwracali się często do duchowieństwa rzymskokatolickich o fikcyjne metryki chrztu. Wiązało się to jednak ze zmianą obrządku i zanikiem tradycji greckokatolickiej.

Granica wschodnia Polski ustalona w 1944 r. burzyła dotychczasową strukturę organizacyjną Kościoła greckokatolickiego. W Ukrainie Sowieckiej pozostała cała archidiecezja lwowska i diecezja stanisławowska oraz 22 dekanaty w całości 7 częściowo i 408 parafii z diecezji przemyskiej. Nieduża część Kościoła greckokatolickiego pozostała w Polsce tylko 227 parafii, 14 dekanatów w całości i 7 częściowo oraz stolica diecezji Przemyśl. W Polsce w całości pozostała Administracja Apostolska łemkowszczyzny licząca 7 dekanatów i 121 parafii. Biskupem diecezji przemyskiej był ks. Jozafat Kocyłowski, biskupem pomocniczym bp. Grzegorz Łakota, a administratorem apostolskim łemkowszczyzny ks. Aleksander Malinowski [8, s. 536–537].

Rok 1945 – jak pisze ks. prof. B. Kumor – rozpoczął okres męczeński Kościoła greckokatolickiego. Władze polskie chcąc zachęcić ludność ukraińską do akcji przesiedleńczej starały się wymusić, by biskup greckokatolicki z Przemyśla Jozafat Kocyłowski sam wyjechał na Ukrainę oraz aby wydał odezwę zachęcającą do wyjazdu z Polski. Biskup stanowczo odmówił, a władze dnia 21 IX 1945 r. aresztowały biskupa Kocyłowskiego i proboszcza katedry przemyskiej ks. Bazylego Hrynyka. Więziono ich w więzieniu na zamku w Rzeszowie. Biskupa J. Kocyłowskiego usiłowano oskarżyć o kolaborację z Niemcami i

dostarczanie chleba ukraińskim więźniom przetrzymywanym w Przemyślu. Z braku jednoznacznych dowodów organy bezpieczeństwa przekazały biskupa wraz z ks. Hrynykiem NKWD w Szegini po stronie radzieckiej. Jednak organy NKWD zaskoczone takim «prezenterem» umieściły więźniów w Mościskach, gdzie próbowano zastraszyć bp. Kocyłowskiego wywózką na Syberię jeśli nie przejdzie na prawosławie. Odpowiedz biskupa była kategoryczna i jednoznaczna: «*Trudno, skoro tak musi być, wywieźcie choćby i dzisiaj. Ja inaczej nie zrobię*» [9, s. 117]. Wobec tak jednoznacznej postawy Biskupa dnia 24 I 1946 r. zwolniono ich z aresztu. Podobnie postąpiono na Ukrainie aresztując metropolity lwowskiego Josyfa Sliptyja wraz z innymi biskupami greckokatolickimi oraz rozpoczęto likwidację Kościoła tego obrządku. Dlatego bp J. Kocyłowski spodziewał się, iż ponownie może być aresztowany napisał więc oświadczenie: «*W przypadku mojego aresztowania i zesłania proszę dobitnie powiadomić Ojca Świętego, że swoją przysięgę wierni oddania Mu do ostatniego tchu, do ostatniego uderzenia mojego serca dochowam. Oddaję się w jego ręce i proszę o Ojcowskie błogosławieństwo*» [9, s. 117; 10, s. 80]. Rankiem 25 VI 1946 r. wojsko, milicja i UB pod dowództwem płk. Nowikowi otoczyło pałac biskupi i budynek Kurii w Przemyślu. Aresztowano i przekazano władzom sowieckim biskupa J. Kocyłowskiego i wywieziono do Lwowa. Następnie był przetrzymywany w obozie Czapaiewka koło Kijowa, gdzie zmarł 17 XI 1947 r. [9, s. 117]. Dwa dni potem aresztowano również biskupa pomocniczego Hryhorija Łakotę wraz z kanonikami. Został osądzony za zdradę narodu ukraińskiego, współpracę z Niemcami i Watykanem oraz skazany na zesłanie do łagrów sowieckich. Biskup Łakota zmarł w 1951 r. w szpitalnym obozie Abezi koło Workuty. Papież Jan Paweł II podczas swej wizyty na Ukrainie w 2001 r. ogłosił obu biskupów błogosławionymi. Po aresztowaniu władzyki Kocyłowskiego i władzyki Łakoty zaczął się wakat stolicy biskupiej w Przemyślu [7, s. 30; 11, s. 157].

W tak trudnej sytuacji dla Kościoła greckokatolickiego prymas August Hlond zwrócił się do Stolicy Apostolskiej o prawne uregulowania. Pius XII nadał Augustowi Hlondowi i metropolicie krakowskiemu Adamowi Sapieszce specjalne uprawnienia, które dawały kapłanom greckokatolickim prawo na sprawowanie liturgii i innych posług religijnych w rycie łacińskim bez konieczności zmiany obrządku. Ponadto Ojciec Święty obu hierarchów zobowiązał do stwarzania grekokatolikom możliwości przyjmowania sakramentów w ich obrządku. Wkrótce, 10 grudnia 1946 roku prymas Hlond został specjalnym delegatem dla wszystkich wschodnich obrządków w Polsce [7, s. 33].

Dziewiątego stycznia 1947 roku na posiedzeniu Komisji Głównej Episkopatu Polski powołano specjalną komisję ds. obrządku wschodniego. Efektem prac komisji było powołanie przez prymasa Polski 31 marca 1947 roku wikariusza generalnego greckokatolickiej diecezji przemyskiej. Został nim kanonik kapituły przemyskiej ks. Wasyl Hrynyk. Pierwszego kwietnia 1949 roku nominację wikariusza generalnego administracji apostolskiej łemkowszczyzny uzyskał ks. Andrij Złupko. Ze względu na zły stan zdrowia ksiądz Złupko wyznaczył do pomocy księdza Petra Szufłata (pow. Małastów) i

księdza Wołodymyra Hajdukiewicza (pow. Krzywa). Ksiądz A. Złupko pełnił swoją funkcję jedynie dwa miesiące. Z powodu wysiedlenia w ramach akcji «Wisła» swoje uprawnienia przekazał ks. P. Szufłatowi [7, s. 33–34].

Ksiądz W. Hrynyk jako jeden z głównych organizatorów Kościoła greckokatolickiego w Polsce zaczął niezwłocznie wysyłać do władz państwowych i kościelnych szereg petycji i pism w celu legalizacji Kościoła. Władze państwowe nie zamierzały nadać osobowości prawnej Kościołowi greckokatolickiemu. Władze zgodziły się jedynie na tolerowanie duszpasterstwa greckokatolickiego pod warunkiem, że na zewnątrz będzie ono reprezentowane przez hierarchię rzymskokatolicką. Domagano się, aby każdorazowa erekcja placówki następowała po uprzednim uzyskaniu zgody Urzędu ds. Wyznań.

Ks. W. Hrynyk często też bez zgody władz kościelnych zaczął tworzyć parafie dla rozproszonej ludności greckokatolickiej. Dzięki temu zdołał utworzyć 68 greckokatolickich placówek i ośrodków duszpasterskich.

W 1964 roku Stolica Apostolska mianowała prymasa Polski kardynała Stefana Wyszyńskiego delegatem dla obrządku greckokatolickiego i ormiańskiego w Polsce ze wszystkimi prawami ordynariusza. Prymas powołał ks. mitrata W. Hrynyka na swego wikariusza generalnego. W 1969 roku ks. W. Hrynyk powrócił do Przemyśla, gdzie przyjął obowiązki proboszcza parafii katedralnej. Swoje funkcje wikariusza generalnego i proboszcza pełnił niezwykle oddanie aż do śmierci w 1977 roku (zmarł 31 V 1977)[12, s. 83]. Kolejnym wikariuszem generalnym prymasa Polski został ks. mitrat Stefan Dziubina i był nim do śmierci kardynała Stefana Wyszyńskiego. Nowomianowany prymas Polski arcybiskup Józef Glemp 22 grudnia 1981 roku utworzył dwa wikariaty. Dla Polski północno-zachodniej zarządzany przez ojca Jozafata Romanyka OSBM z Warszawy i dla Polski południowo-wschodniej pod opieką księdza kanonika Jana Martyniaka, proboszcza parafii w Legnicy.

Wikariat północny dzielił się na dwa dekanaty: koszaliński i olsztyński. Obejmował 43 placówki duszpasterskie przy parafiach rzymskokatolickich, w tym 18 miało osobną lokalizację. Pracę duszpasterską prowadziło 22 kapłanów. Wikariat południowy dzielił się również na dwa dekanaty: przemyski i wrocławski. Obejmował 39 placówek duszpasterskich, spośród których 11 miało własne świątynie. Pracowało 24 księży [10, s. 84].

Na fali przemian politycznych 1956 r. nastąpiło złagodzenie polityki państwa wobec Kościoła, w tym i do Kościoła greckokatolickiego. Wiosną 1957 r. władze wyraziły w końcu zgodę na erygowanie przez Prymasa Polski pewnej ilości placówek greckokatolickich przy parafiach rzymskokatolickich. 14 III 1957 r. ks. Hrynyk przedstawił Prymasowi listę 20 miejscowości, gdzie należałoby takie placówki uruchomić. Udało się rozpocząć odprawianie nabożeństw jedynie w dziewięciu miejscowościach. 21 IV 1957 r. w Warszawie rozpoczęły się greckokatolickie nabożeństwa. Po upływie roku zaczęto tu głosić kazania po ukraińsku. Od tego momentu zwiększa się liczba placówek duszpasterskich. Nie było

jednak zgody na odtworzenie oddzielnej od łacińskiej struktury organizacyjnej Kościoła greckokatolickiego. Na utworzenie każdej nowej placówki wymagana była zgoda władz państwowych i kościelnych. Ze strony władz kościelnych decyzję taką podejmował Prymas, dany ordynariusz miejsca i miejscowy proboszcz. Zdarzały się jednak przypadki, kiedy Prymas wyrażał zgodę na odprawianie greckokatolickich nabożeństw natomiast miejscowy ordynariusz był temu przeciwny. Bywało i tak że łaciński proboszcz był przeciwny organizowaniu na terytorium jego parafii duszpasterstwa dla grekokatolików.

Tworząc daną placówkę starano się tak ją umieścić, aby okoliczna ludność miała jak najmniej utrudniony dojazd. Ludzie bowiem często pokonywali dziesiątki kilometrów, aby tylko być na «swojej» liturgii. Z powodu braku dostatecznej ilości księży, jeden kapłan obsługiwał kilka placówek. Nabożeństwa odbywały się nieregularnie, głównie w większe święta. Sprawne funkcjonowanie utrudniał dodatkowo brak własnych świątyń. Odprawiano w kościołach rzymskokatolickich, kaplicach i opuszczonych poniemieckich świątyniach. Kapłani grekokatolicy mogli jedynie odprawiać liturgię oraz głosić Słowo Boże. Dopiero 17 X 1958 r. Prymas Wyszyński udzielił szesnastu księżom prawa wykonywania wszystkich czynności liturgicznych i duszpasterskich wchodzących w zakres praw i obowiązków proboszczów. Dekrety ważne były przez rok. Po tym okresie czasu należało wystąpić o ich przedłużenie.

Wydanie zezwolenia na stworzenie kilku placówek wcale nie oznaczało, że zmieniała się polityka państwa wobec wyznania greckokatolickiego. Kościół greckokatolicki aż do 1989 r. nie posiadał osobowości prawnej za wyjątkiem Zakonu oo. Bazylianów w Warszawie Była Jako jedyna instytucja greckokatolicka w Polsce posiadał uregulowany status prawny. Zamykano kościoły, w których odprawiano nabożeństwa greckokatolickie. Nie wyrażano zgody na otwarcie większej ilości nowych ośrodków duszpasterskich. Duchowni byli inwigilowani przez funkcjonariuszy służby bezpieczeństwa [10, s. 83–84].

Prymas zgodził się na odprawianie nabożeństw greckokatolickich dopiero w roku 1952. Wtedy to Prymas Wyszyński pozwolił ks. Hrynykowi odprawiać nabożeństwa w Bytowie, Nowym Dworze Gdańskim i Baniach Mazurskich, a także pozwolił na organizowanie placówek greckokatolickich na terenie diecezji wrocławskiej. Potem sukcesywnie zwiększa się liczba miejscowości, gdzie odprawiane są nabożeństwa greckokatolickie. Są to np.: Komańcza, Cyganek (Żelichowo) k/ Nowego Dworu Gdańskiego, Kwasowo k/ Sławna [12, s. 83].

Nie można pominąć postaci ks. Myrosława Ripecki, który stał się bohaterem walki o przetrwanie Kościoła greckokatolickiego. Został on wraz ze swoimi wiernymi w lipcu 1947 r. przesiedlony ze wsi Liski (eparchia przemyska) do Chrzanowa (okolice Ełku). Zaraz po przesiedleniu zaczął odprawiać greckokatolickie nabożeństwa w budynku, w którym mieściła się kiedyś szkoła, a on zamienił go na kaplicę. Utworzył tam kaplicę Matki Bożej Nieustającej Pomocy, a Chrzanowo stało się w tym trudnym czasie ośrodkiem życia religijnego i

kulturalnego. Można było brać udział w grekokatolickich nabożeństwach, ale również kupić modlitewniki, czy wypożyczyć książki z biblioteki księdza. Placówka ta stanowiła ewenement w skali całej Polski, bowiem tylko w Chrzanowie grekokatolicy mogli uczestniczyć w swoich nabożeństwach. Jednak dopiero 17 X 1957 r. Prymas Polski zatwierdził grekokatolickie duszpasterstwo w Chrzanowie [5, s. 56,95; 7, s. 35].

Pomimo wszystkich represji wierni, jak i duchowni, nie ustawali w walce do legalizacji Kościoła grekokatolickiego. Zbiegano również u władz kościelnych o zgodę na wyświęcenie biskupa dla grekokatolików. Ks. Hrynyk kilkakrotnie zwracał się z memoriałami do prymasa Wyszyńskiego o prawne uregulowanie sytuacji Kościoła grekokatolickiego. Postulował zwrot mienia cerkiewnego, utworzenie nowych placówek duszpasterskich oraz powołanie wikariuszy generalnych. Dopiero w latach 60-tych udało się je zrealizować. Odnowiono wówczas działalność Przemyskiej Kapituły oraz utworzono trzy grekokatolickie dekanaty. Dekanat północny, gdzie dziekanem został ks. Charchalis; dekanat północno-zachodni – dziekanem został ks. Dziubyna; trzecim nowoutworzonym dekanatem był dekanat południowy, a dziekanem ks. Hajdukewycz. Dnia 8 IX 1967 r. prymas Wyszyński w uznaniu zasług mianował ks. Bazylego Hrynyka Wikariuszem Generalnym i oficjalnym przedstawicielem grekokatolików w Polsce [7, s. 37].

Polityka władz państwowych wkrótce doprowadziła także do braku młodego pokolenia księży, gdyż istniejących placówkach pracowali duchowni w podeszłym wieku. Niezmiernie pilną sprawą było wykształcenie nowej kadry. W Olsztynie w roku 1956 r. wyświęcono pierwszego po wojnie księdza grekokatolickiego był nim ks. Teodor Majkowicz. Od tego też roku rozpoczęto kształcić kapłanów grekokatolickich w Wyższym Seminarium Duchownym w Gnieźnie. Natomiast od 1964 r. seminarzyści grekokatolicy zaczęli się kształcić w Wyższym Seminarium Duchownym w Lublinie. Brakowało także kadry, która przygotowałaby przyszłych kapłanów do posługi w Kościele tradycji wschodniej. Z tego powodu organizowane były letnie obozy, na których starsi księża prowadzili wykłady z zakresu liturgiki i historii, uczono śpiewu cerkiewnego [7, s. 42–43].

W latach 80-tych nastąpił proces stopniowego odradzania się Kościoła grekokatolickiego w Polsce. W dniu 22 XII 1981 r. prymas Glemp mianował dwóch wikariuszy generalnych dla grekokatolików, którzy odpowiadali za poszczególne wikariaty: południowym – zarządzał ks. Jan Martyniak, oraz północnym – o. Jozafat Romanyk. W skład wikariatu północnego wchodziły dekanaty: koszaliński i olsztyński, a wikariatu południowego dekanaty wrocławsko-legnicki i przemyski. Wikariusze generalni otrzymali szerokie prawa do kierowania kościołem grekokatolickim w Polsce. Od 1984 r. rozpoczęły się wizyty abp. Mirosława S. Marusyna sekretarza Kongregacji Kościołów Wschodnich, który odwiedzał parafie ukraińskie spotykał się z wiernymi i duchowieństwem. W 1986 r. doszło do pierwszej pielgrzymki młodzieży ukraińskiej do Częstochowy pod przewodnictwem ks. Jana Martyniaka

wikariusz generalnego do spraw grekokatolików w Polsce. Zwiększyła się liczba placówek duszpasterskich.

Dnia 10 IX 1988 r. w sanktuarium na Jasnej Górze odbyły się uroczystości związane z tysiącleciem chrztu Rusi–Ukrainy. Na uroczystościach tych obecni byli zarówno ukraińscy jak i polscy biskupi, zgromadziło się wówczas w Częstochowie około 10 tys. wiernych – grekokatolików.

Przełomowy dla życia Kościoła grekokatolickiego w Polsce okazał się rok 1989. Wtedy to 16 października 1989 roku – po raz pierwszy od aresztowania bp. Kocyłowskiego – konsekrowany został biskup ks. mitrat Jan Martyniak. Najpierw jako sufragan prymasa Polski i wikariusz generalny wiernych obrządku grekokatolickiego. Natomiast 16 stycznia 1991 roku Ojciec Święty Jan Paweł II mianował biskupa Jana Martyniaka ordynariuszem grekokatolickiej diecezji przemyskiej. Był to początek reaktywacji urzędów, instytucji i sieci parafialnej, która objęła całe terytorium państwa polskiego [8, s. 536–539].

Senat RP 3 VIII 1990 r. potępił akcję «Wisła». W przyjętej uchwale czytamy: *«Pragnąc pojednania, dążymy do ukazania naszej trudnej historii w świetle prawdy. W szczególności wymaga to ujawnienia bolesnych wydarzeń, które zdarzyły się w okresie powojennym w naszej wspólnej ojczyźnie. Jednym z nich była wojskowa akcja «Wisła», którą na mocy uchwały Prezydium Rady Ministrów z dnia 24 kwietnia 1947 r. przeprowadzono w południowej i środkowo-wschodniej części Polski. (...) Senat Rzeczypospolitej Polskiej potępia akcję «Wisła», w której zastosowano – właściwą dla systemów totalitarnych – zasadę odpowiedzialności zbiorowej».*

W roku 1992 organizacja Kościoła grekokatolickiego w Polsce to 1 diecezja, 3 parafie, 1 biskup, 69 kapłanów diecezjalnych, 12 zakonnych, 48 alumnów, 144 siostry zakonne i ok. 140 tys. wiernych [8, s. 540].

Stolica Apostolska dnia 31 maja 1996 roku utworzyła w Polsce grekokatolicką prowincję kościelną – metropolii przemysko-warszawskiej. W jej skład weszły dwie nowoutworzone jednostki administracyjne: archidiecezja przemysko-warszawska i diecezja wrocławsko-gdańska. Metropolitą został arcybiskup Jan Martyniak, a ordynariuszem diecezji wrocławsko-gdańskiej bp Teodor Majkowicz. Po śmierci ordynariusza diecezji wrocławsko-gdańskiej ks. biskupa Teodora Majkowicza do 19 czerwca 1999 roku władzę sprawował wikariusz generalny ks. mitrat Piotr Kryk. Nowym biskupem dla diecezji wrocławsko-gdańskiej został mianowany ks. Włodzimierz Juszcak [10, s. 92].

W ten sposób Stolica Apostolska reaktywowała bezprawnie zlikwidowanych struktur Kościoła grekokatolickiego w Polsce, ale także wzmocniła dzięki nowej organizacji administracji i instytucji kościelnych, wychodząc naprzeciw współczesnym potrzebom Kościoła grekokatolickiego w Polsce.

Kościół grekokatolicki w Polsce ma w pełni zorganizowane struktury administracyjne. Kancelarie Kurii Archidiecezji Przemysko-Warszawskiej oraz Diecezji Wrocławsko-Gdańskiej są podobne chociaż nazewnictwo urzędów się różni.

Urzędami kurialnymi zarządzają biskupi miejsca, a w ich imieniu pracami kierują wikariusze generalni zwani

tez syncellus. Kurie urzędują od poniedziałku do piątku w godzinach od 9:00 do 13:00 poza świętami państwowymi i kościelnymi. W kancelarii pracują kanclerze i notariusze. Kurie zatrudniają także ekonomów i prawników. W zarządzaniu diecezjami pomagają także liczne komisje i rady.

Obecnie 200 tys. wiernych pod przewodnictwem dwóch biskupów, 80 kapłanów w 120 parafiach, przy pomocy siostr katechetek prowadzi pełną i aktywną pracę duszpasterską w łączności z całym Kościołem greckokatolickim na świecie.

Kuria Biskupia Diecezji Wrocławsko-Gdańskiej Kościoła Greckokatolickiego

Kuria diecezjalna pracuje od poniedziałku do piątku w godzinach: 9.00–13.00.

Kuria nie pracuje w dni ustawowo wolne od pracy oraz w greckokatolickie święta cerkiewne.

Adres: pl. Biskupa Nankiera 15 a, 50-140 Wrocław
e-mail: konsystoria@wroc-gda.opoka.org.pl

Jego Ekscelencja Ksiądz Biskup Włodzimierz Roman Juszcak OSBM

Protosyncellus (Wikariusz Generalny):

Ks. Mitrat Bogdan Hałaszk

Syncellus (Wikariusz Generalny):

Ks. Mitrat Julian Hojniak

Kanclerz

Ks. Lesław Łesyk

Ekonom

Ks. Andrzej Michaliszyn

Notariusze

Ks. Andrzej Michaliszyn

Ks. Bogdan Drozd

Sąd I Instancji dla grekokatolików Eparchii Wrocławsko-Gdańskiej:

Trybunał II Instancji dla grekokatolików Eparchii Wrocławsko-Gdańskiej:

Gdański Trybunał Metropolitalny

Caritas Diecezji Wrocławsko-Gdańskiej

ul. Mickiewicza 43

70-385 Szczecin

Dyrekcja Caritas eparchialnej:

Dyrektor:

Ks. Robert Rosa

Zastępca Dyrektora:

Ks. Piotr Baran

RADA KAPLAŃSKA

Z urzędu:

Ks. Mitrat Bogdan Hałaszk

Ks. Mitrat Julian Hojniak

Ks. Kanclerz Lesław Łesyk

Ks. Ekonom Andrzej Michaliszyn

Z ustanowienia:

Ks. Mitrat Józef Ulicki

Ks. Mirosław Drapała

Ks. Dziekan Dekanatu Polowego WP Bogdan Mischyszyn

Ks. Marek Sosnicki

Z wyboru:

Ks. Dziekan Piotr Baran

Ks. Dziekan Bogdan Ogródnik

Ks. Dziekan Andriy Bunzylo

Ks. Bogdan Pipka

Ks. Mariusz Dmyterko

II. KOLEGIUM KONSULTORÓW:

Ks. Mitrat Bogdan Hałaszk

Ks. Mitrat Julian Hojniak

Ks. Mitrat Józef Ulicki

Ks. Kanclerz Lesław Łesyk

Ks. Ekonom Andrzej Michaliszyn

Ks. Dziekan Piotr Baran

Ks. Dziekan Bogdan Ogródnik

Ks. Bogdan Pipka

III. KOMISJA DO SPRAW MŁODZIEŻY:

Przewodniczący

ks. Arkadiusz Trochanowski

ul. Dolne Miasto 26/3, 78-600 Wałcz

IV. DIECEZJALNE CENTRUM KATECHETYCZNE:

Dyrektor:

ks. Marek Sośnicki

ul. Grochowska 3D/5, 78-100 Kołobrzeg,

skr. poczt. 115

V. DIECEZJALNA RADA DUSZPASTERSKA:

Przewodniczący: J.E. ks. Biskup Włodzimierz R. Juszcak

Członkowie:

ks. Mitrat Bogdan Hałaszk, Wikariusz Generalny

ks. Mitrat Julian Hojniak, Wikariusz Generalny

ks. Robert Rosa, Dyrektor Caritas Diecezji Wrocławsko-Gdańskiej

ks. Ekonom Andrzej Michaliszyn, Wrocław, z ustanowienia

ks. Dziekan Piotr Baran

ks. Marek Sośnicki, Dyrektor Diecezjalnego Centrum Katechetycznego

ks. Arkadiusz Trochanowski, Przewodniczący Komisji do Spraw Dzieci i Młodzieży

ks. Roman Ferenc, duszpasterz rodzin

ks. Bogdan Feciuch, Dekanat Koszaliński

ks. Andriy Bunzylo, Dekanat Zielonogórski

ks. Stefan Prychożdenko, Dekanat Słupski

o. Szymon Jankowski OSA, Dekanat Wrocławski

s. Melania Kuzio, Koszalin

s. Stefania Marko, Wrocław

p. Anna Bukowska, Legnica, katechetka

p. Marek Bortniak, Wrocław, Dekanat Wrocławski

p. Bogdan Pupczyk, Przemków, Dekanat Zielonogórski

p. Franciszek Hnat, Szczecin, Dekanat Koszaliński

p. Roman Drozd, Słupsk, Dekanat Słupski

p. Maria Fil, Biały Bór, z ustanowienia

p. Irena Boruszczak, Słupsk, z ustanowienia

VI. DIECEZJALNA RADA DO SPRAW EKONOMICZNYCH:

Przewodniczący: J.E. ks. Biskup Włodzimierz R. Juszcak

Członkowie:

ks. Ekonom Andrzej Michaliszyn, Ekonom Diecezjalny – z urzędu

ks. Robert Rosa, Szczecin

ks. Dziekan Piotr Baran, Biały Bór

p. Andrzej Rewak, Legnica

p. Agnieszka Baranik, Wrocław

p. Michał Stach, Wrocław

VII. DIECEZJALNA KOMISJA SZTUKI CERKIEWNEJ:

ks. Bogdan Pipka, Przewodniczący
p. Roman Lewosiuk, Gdańsk
p. Andrzej Stepan, Gdańsk
p. Piotr Hnatiuk, Słupsk
p. Władysław Kostiw, Biały Bór
p. Piotr Słojka, Gdańsk

Kancelaria Kurii Archidiecezji Przemysko-Warszawskiej

Przyjmowanie interesantów od poniedziałku do piątku, z wyjątkiem świąt, w godz. 9.00-13.00.

Adres: ul. Basztowa 13, 37-700 Przemyśl
e-mail: Kuria@przemyslgr.opoka.org.pl
http://www.cerkiew.net

Jego Ekscelencja Ksiądz Arcybiskup Jan Martyniak Metropolita Przemysko-Warszawski

Wikariusz Generalny

Ks. mitrat dr Eugeniusz Popowicz

Kanclerz Kurii

Ks. Bogdan Stepan

Wicekanclerz Kurii

Ks. Paweł Potoczny

Notariusz

Anna Kich

Administrator i ekonom

Arkadiusz Giza

Radca Prawny

Mecenas Mirosław Lewczyk

KOLEGIUM KONSULTORÓW

Ks. Mitrat dr Eugeniusz Popowicz

Ks. Mitrat Jan Pipka

ks. Mitrat Stefan Batruch

o. Ihumen Julian Kowal OSBM

Ks. Protojerej Bogdan Stepan

Ks. Protojerej Bogdan Panczak

Ks. Piotr Hudko

RADY I KOMISJE

Rada Ekonomiczna

Arcybiskup Jan Martyniak Metropolita Przemysko-Warszawski

Członkowie Rady Ekonomicznej:

Ks. Mitrat Eugeniusz Popowicz

Ks. Mitrat Jan Pipka

Ks. Protojerej Piotr Pawliszcze

Kich Anna Arkadiusz

Giza Mirosław Lewczyk

Rada Kapłańska Archidiecezji Przemysko-Warszawskiej

Z urzędu:

Ks. Mitrat dr Eugeniusz Popowicz – Wikariusz Generalny

Ojciec Ihumen Julian Kowal OSBM

Ks. Protojerej Bogdan Stepan

Z wyboru:

Ks. Mitrat Jan Pipka

Ks. Protojerej Bogdan Panczak

Ks. Piotr Hudko

Ks. Ireneusz Kondro

Z nominacji:

Ks. Mitrat Stefan Batruch

Ojciec Piotr Kuszka OSBM

Ks. Jan Hałuszka
Ojciec Dymitr Harasim OSBM
Ks. Protojerej Piotr Pawliszcze
Ks. Protojerej Jan Łajkosz
Ks. Jan Tarapacki

ARCHIDIECEZJALNA KOMISJA KONSERWATORSKA

Adres: ul. Basztowa 13 37-700 Przemyśl

Władze:

Konserwator Archidiecezjalny

Eugeniusz Zawaleń

Członkowie Komisji:

Adam Jarosław Giemza

Jerzy Lewosiuk

Andrzej Stepan

Jerzy Tur

KOMISJA KATECHETYCZNA

Adres: ul. Dąbrowskiego 30, 14-300 Morąg

Władze:

Przewodniczący Komisji

ks. Jan Hałuszka

Członkowie:

ks. Jan Łajkosz

ks. Bogdan Kruba

ks. Ireneusz Kondro

s. Daniela Szumna

s. Olena Mańkut

s. Maria Biłas

KOMISJA EKUMENICZNA

Adres: skr. poczt. 10, ul. Kolorowa 6/1A, 20-034 Lublin

Władze:

Przewodniczący Komisji

ks. diakon Piotr Siwicki

Członkowie:

ks. Myron Mychajłyszyn

ks. Piotr Gaborczak

ks. Ireneusz Kondro

KOMISJA DO SPRAW MŁODZIEŻY

Adres: ul. Zdrojowa 8 33-038 Krynica Zdrój

Władze:

Przewodniczący Komisji

ks. mitrat Jan Pipka

Członkowie:

ks. Grzegorz Nazar

ks. Bogdan Kruba

ks. Andrzej Żuraw

ks. Jan Hałuszka

ks. Jarosław Więc

ks. Dariusz Gliniewicz

ks. Bogdan Sytczyk

KOMISJA DO SPRAW MŁODZIEŻY AKADEMICKIEJ

Adres: ul. Warszawska 71 20-803 Lublin

tel.fax: 48 81 746 93 99

Władze:

Przewodniczący Komisji

ks. mitrat Stefan Batruch

Członkowie:

ks. Piotr Pawliszcze

ks. Jarosław Gościński

ks. Stanisław Tarapacki

ks. Piotr Kuszka OSBM

Instytucje

SEMINARIUM DUCHOWNE W LUBLINIE

Adres: ul. Wyszyńskiego 6, 20-950 LUBLIN

tel/fax: +48 81 532 24 68

Władze:

ks. Prefekt Protojerej Bogdan Panczak

Ojciec Duchowny

ks. mitrat Stefan Batruch

ARCHIDIECEZJALNY REGENCKI INSTYTUT

Adres: ul. Basztowa 13, 37-700 Przemyśl

Władze:

Dyrektor Jarosław Wujcik

e-mail: Jaroslaw_wujcik@op.pl

CARITAS ARCHIDIECEZJI

Adres: ul. Braniewska 3, 14-520 Pieniężno

tel/fax: 48 55 243 68 58

e-mail: przemysl-warszawa@caritas.pl

Władze:

Dyrektor ks. kanonik Artur Maslej

Wice-Dyrektor ks. Jan Hałasza

MŁODZIEŻOWE BRACCTWO «SAREPTA»

Adres: ul. Zdrojowa 8, 33-380 Krynica

tel. (18) 471 54 82

Władze:

Prezes ks. mitrat Jan Pipka

Zastępca prezesa Agata Nazar

Zastępca prezesa ks. Roman Storoniak

Ekonom Romana Feliks

Sekretarz Julia Doszna

Asystent cerkiewny o. Jakub Madzelan – studyta

Członkowie zarządu:

ks. Jan Łajkosz

ks. Grzegorz Nazar

Piotr Wirchniański

DUSZPASTERSTWO WIĘZIENNE KOŚCIOŁA GRECKOKATOLICKIEGO W POLSCE

Adres: skrytka pocztowa nr 2

ul. Łopacińskiego 5 20-042 Lublin

Naczelnny Kapelan

ks. Jarosław Storoniak

Z-ca Naczelnego Kapelana

ks. Paweł Potoczny

WYDAWNICTWO «BŁAHOWIST»

Adres: ul. Kościuszki 28/3, 11-220 Górowo Iławeckie

Władze:

Dyrektor Bohdan Tchir

WYDAWNICTWO ARCHIDIECEZJALNE

Adres: ul. Basztowa 13, 37-700 Przemyśl

Władze:

Dyrektor ks. protojerej Bogdan Stepan

ARCHIDIECEZJALNA BIBLIOTEKA im. BPA KONSTANTEGO CZECHOWICZA

Adres: ul. Basztowa 13, 37-700 Przemyśl

Władze:

Dyrektor Bogdan Biłyj

dni otwarcia biblioteki: poniedziałki, środy, piątki
godz. 9.00-13.00

<http://www.cerkiew.net/page.php?10;>

http://www.cerkiew.net/e107_plugins/links_page/links.php?cat.3

BIBLIOGRAFIA

1. Adamowicz L. Kościół Katolicki – Struktura organizacyjna / Leszek Adamowicz // Encyklopedia katolicka / red. Andrzej Szostek. – T. 8. – Lublin, 2000.
2. Gajek J. S., Kosmowski J. Grekokatolicy / Jan Sergiusz Gajek, Jan Kosmowski // Encyklopedia katolicka / red. Jan Walkusz. – T. 6. – Lublin, 1993.
3. Motyka G., Szapował J., Wstęp, Polska i Ukraina w latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku. Akcja «Wisła» 1947 / Grzegorz Motyka, Jurij Szapował. – Warszawa ; Kijów, 2006.
4. Banaszak M. Historia Kościoła Katolickiego, czasy najnowsze 1914-1978 / Marian Banaszak. – T. 4. – Warszawa, 1992.
5. Hałasza I. Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach polski 1947-1957 / Igor Hałasza. – Warszawa, 2002.
6. Miroszewski K. Centralny Obóz Pracy Jaworzno. Podobóz ukraiński (1947-1949) / Kazimierz Miroszewski. – Katowice, 2001.
7. Wojewoda Z. Zarys historii Kościoła Grekokatolickiego w Polsce w latach 1944-1989 / Zbigniew Wojewoda. – Kraków, 1994.
8. Kumor B. Historia Kościoła / Bolesław Kumor. – Cz. 8. – Lublin, 1995.
9. Iwaneczko D. Kocyłowski Josyf / Dariusz Iwaneczko // Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945-1989, pomordowani – więźni – wygnani / red. Jerzy Myszor. – T. 1. – Warszawa, 2002.
10. Krętosz J. Wschodnie katolickie obrządk w Polsce / Józef Krętosz. – Katowice, 2008.
11. Iwaneczko D. Łakota Hlyhorij (Grzegorz) / Dariusz Iwaneczko // Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945-1989, pomordowani – więźni – wygnani / red. Jerzy Myszor. – T. 1. – Warszawa, 2002.
12. Hałasza I. Hrynyk Bazylii / Igor Hałasza // Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945-1989, pomordowani – więźni – wygnani / red. Jerzy Myszor. – T. 1. – Warszawa, 2002.

Рецензенти: Котляр Ю. В., д.і.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили;
Пронь С. В., д.і.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили.